

ВІРА І ВІЙНА: КІНЕЦЬ ЕПОХИ МІЛІТАРИЗМУ

Вступ. Наголошено, що в контексті сучасної світової "стурбованості" щодо майбутнього напрямку розвитку суспільства дискурс стосовно ролі релігії у війнах є актуальним. Шляхом філософського аналізу паралелей конфліктності людей минулого до сьогоденних військових протистоянь із позиції теоретичного розміркування, дослідження спрямовано репрезентувати діалогічний поворот у сучасному контексті.

Методи. Методологічною основою дослідження є аналіз і узагальнення інформаційних та емпіричних матеріалів з окресленого питання, що дозволяє не лише знайти історичні аналогії трансформації релігійних ідей, а й збудувати містки між теологічною і соціальною сферами буття людей.

Результати. Засновано на фактах ретроспективних та перспективних тенденцій у взаємовідносинах людей і суспільств, реалій сьогодення, що дозволило зробити порівняльний аналіз окремих аспектів змін у фундаментальних ціннісних засадах людини. На основі споглядання характеру історичних типів відношення людини та війни в релігійному контексті як феноменів цивілізаційного розвитку суспільства, репрезентовано панівні моделі відношення конфлікту та його першопричини. Дослідницький інтерес до проблеми у поєднанні з насиченою актуальністю має на меті повернути увагу суспільства до пошуку шляхів виходу з кризових ситуацій у сфері духовної та соціальної дійсності, пошуку першопричини конфліктів, джерела насилля як необхідності, безальтернативності мирного діалогу.

Висновки. Розкрито, що в сучасному дискурсі пошуку "правильних" шляхів розвитку сучасної цивілізації можна спостерігати тенденцію до підвищення статусу "ідеального" у свідомості людини над прагненням фізичних задоволень, що обумовлено можливостями науково-технічного прогресу, які дали змогу радикально покращити рівень життя і умови існування людей, надаючи більше можливостей для духовного пошуку. Акцентовано, що глобальні міждержавні війни із застосуванням руйнувань і геноциду людей відходять на другорядні позиції насамперед через завершення епохи колонізації планети. Цифровий кіберсесвіт та космос – ось нова безмежна сфера реалізації сил і спроможностей людства. Тому сьогодні зрозуміло, що окремі еволюційні етапи розвитку людини, такі як війна, через гріх у теологічному й загальнолюдському розумінні добігає кінця. Можливо, це шлях до першої за всю історію людства можливості звільнитися від необхідності масового вбивства за політичні інтереси неекзистенційного характеру.

Ключові слова: віра, релігія, війна, насилля, справедливість війн, військовий, військовий капелан.

Вступ

Релігія протягом усієї історії людства завжди перебувала в тісному взаємозв'язку з військовою службою, військовим обов'язком, потребою бути духовно готовим до збройного опору ворогові. З періоду княжої доби та часів козацької славетності етносу, який панував на територіях України, був притаманний особливий стан внутрішньо-спонукальної потреби в боротьбі, жертвності за ідеали, вищі матеріальні блага, помсти або жаги мирської слави, міфологізації свого буття.

Військова служба – нелегке випробування не лише для тіла і фізичної потреби людини, вона вимагає більш глибокого духовного якоря, точки рівноваги, яка може втримати не тільки життя, соціально оформлене в потребі сучасного матеріального світу, а дати можливість відкрити завісу таємничості буття у вічних питаннях людства: Хто я? Хто мене створив?

Буття військового, здебільшого наповнене повсякденною механічною рутинною, у своєму соціальному призначенні має лише одну мету – знищення ворога, чужака; бути готовим до ведення бойових дій у просторовій, електромагнітній та психофізичній сферах з єдиною метою знешкодження потенційної небезпеки, спричиненої самою наявністю ворога.

Осмислення ціннісних орієнтирів, історичних коренів, екзистенційних причин війни і природи самої ворожості людей має тривалу історію у межах філософського дискурсу. Багато мислителів намагалися знайти рішення питань причинності і необхідності війн, призначення і місця воїна в суспільстві та, найголовніше, відповідності його духовного наповнення до зовнішньої мети його призначення.

Мета. Матеріал, представлений у статті, є спробою аналітичного огляду і філософського осмислення проблеми насилля та ведення війн із метою окреслити

тенденції майбутнього мілітарного модусу суспільства на основі врахування сучасного контексту.

Огляд літератури. Справедлива війна (лат. *Bellum iustum*) – це війна, ведення якої вважається можливим, морально допустимим, тобто відповідає певним критеріям, ціннісним нормам, визначеним соціумом. Але водночас не будемо забувати: "щоб бути справедливою, війна має розпочинатися лише заради справедливого миру для обох сторін" (Кравченко, 2011).

Видатний мислитель античності Арістотель у своєму філософсько-політичному трактаті "Політика" (Арістотель, 2000) один із перших звернув увагу на те, що ведення війни може допускатися і розумітися з позиції справедливості, тільки коли вона ведеться задля захисту своєї держави або з метою недопущення панування над державними утвореннями, які недорозвинені чи нерозвинені. Він вважав війну справедливою проти варварів, лише якщо вони виявили неспроможність у самокерівництві, політичній автономності, суверенітеті в розумінні сучасності.

Чим далі, тим більше людство і його інтелектуальні світочі намагалися скеровувати поняття справедливої війни в русло зручності в управлінні масами. Блаженний Августин, філософ і єпископ Гіпону Царського в Нумідії, римської провінції у Північній Африці зауважував, що захист від злодіїв зі зброєю є обов'язок кожної людини і держави загалом, і саме це і є прояв християнина в заповіді любові до ближнього, тобто в самопожертві заради захисту ближнього (Августин, б. д.).

Продовжуючи філософський дискурс у цьому напрямку, Тома Аквінський, середньовічний італійський філософ і теолог, останній найвидатніший представник схоластики, вчитель Римо-Католицької Церкви, зауважував на пропорційному праві застосування зброї для

самозахисту і для захисту третіх осіб. "Справедливу війну", зауважував філософ, може оголошувати тільки правитель, якого обрано законним шляхом, який має достатню легальність і легітимність, заради блага всіх, тільки якщо метою війни є досягнення справедливої цілі (Тома з Аквіну, 2011).

Як бачимо, поняття "справедливої війни" з часом напевно не змінювалося за формою, але в контексті часу й розвитку людської цивілізації розуміння "справедливості" змінювалося. Навіть цей поверхневий погляд на війну в часі протягом двох тисячоліть наводить на роздуми, як змінювалася духовна парадигма воєни, його релігійне обґрунтування своєї військової справи.

Для обґрунтування основної проблеми статті звернемося до історії в сенсі Чарльза Тейлора: "У своєму найпершому запитанні я констатував контраст між умовами віри 1500 та 2000 року. Після того я заговорив про історію, яку я хочу описати, щоб прояснити цей контраст. Але навіщо описувати? Чому недостатньо просто констатувати контраст – тоді було так, а тепер інакше – й аналізувати його як такий, без опису поступових трансформацій? Навіщо ці деталі, ця історія? ... У певному сенсі метою є саме дійти цього контрасту, або принаймні зосередитися на нашій ситуації 2000 року, шляхом такого порівняльного опису. Але я не думаю, що це можна зробити належним чином, якщо ми оминатимемо історію ... Для нашого теперішнього духовного стану принципово важливо, що він має історію, себто наше розуміння себе та свого місця у світі частково визначається нашим відчуттям людей, які стали тими, ким вони є, долаючи свій попередній стан" (Тейлор, 2013, с. 54).

Питання поєднання військової служби з християнською вірою порушувалося ще на церковному Соборі в Арлі в 314 році, де, напевно, вперше Церква документально засвідчила своє ставлення до проблем війська. Постановою Собору було запропоновано відлучати від Причастя тих вірян, які кидають зброю в час війни.

Водночас ставлення до військової служби з боку Церкви формувалося ставленням до фундаментальних засад, питань походження зла, самої природи насилля, можливості застосування сили в боротьбі зі злом, боротьби за істину.

Погодимося з думкою дослідниці відношення науки і релігії Людмили Шашкової: "Релігія є зв'язок людини з Богом. Вона заснована на благочестивому страху перед неземною силою, якій підкоряється людське життя і яка тримає у своїй владі наше благо і наші страждання. Релігія не стільки властива кожній окремій людині, скільки претендує на дієвість і значення для народу, об'єднує її прихильників у союз, ставлячи перед ними завдання досягти взаєморозуміння на базі релігії, знайти загальне вираження своєї віри" (Шашкова, 2020).

Будь-яка християнська церква, незважаючи на конфесію, не підтримує наратив щодо зв'язку походження зла з початком запровадження приватної власності, державності або цивілізації. Сюди можна додати несприйняття будь-якої мілітаристичної мети задля прогресу людства, помсти, тим паче стосовно екзистенції походження людини, гріховної спадкоємності її "каїнової природи".

Загалом для християнських поглядів залишається сталість двох основоположень: віровчення про гріхопадіння та його спокуту Ісусом Христом.

Святе Письмо і церкви вчать передусім, що саме собою зло не творене Богом, але отримало можливість прийти в наш світ через відступництво Адама і Єви. Разом зі злом у світі з'явилося насилля (Церква і світ ..., 2021).

Якісна зміна взаємовідносин людини і Бога після гріхопадіння явлена в переході від любові і довіри до диктату силового примусу, вимога покори, що зумовило вигнання з Едемського саду, та встановленні збройної охорони в образі чудовиська з вогняним мечем – Херувиму. Фактично це перша згадка про можливість застосування зброї з метою охорони, за рішенням Самого Бога.

За межами райського чертогу людина виявилася безсилою утриматися від зла і вже в першому покоління нащадків Адама на підставі заздрощів виникла ворожнеча, яка призвела до першого вбивства людини людиною, скоєння братовбивства (Церква і світ ..., 2021). Убачаючи в людському кровопролитті природну основу, щоб передувати неконтрольоване насилля, Бог фактично формує першу цивільну основу соціальної моралі, яка дає правові підстави покарання злочинців: "Хто вилле кров людську з людини, то виллята буде його кров, бо Він учинив людину за образом Божим". (Буття 9, 6) (Біблія, 2020, с. 13).

Таким чином, у Божому Законі людям дається одкровення, що першопричина соціальної несправедливості, війн та військових конфліктів закладена в первородному гріху людини, так би мовити, у людській передумовленості до гріха.

Зло закладено в людині, але кожен має можливість звільнитися від нього через спокуту, покаяння (давньогрец. "metavoia" – зміна розуму, переродження думки), хрещення та життя у християнському наслідуванні до закінчення земного існування.

Методи

Методологічною основою дослідження є описативний підхід, поєднаний з історичним аналізом, а також інструментарій філософського осмислення проблеми взаємовідношення віри і війни.

Результати

Сьогодні розвинені держави секуляризованого світу в більшості своїх основних цивільних законів на засадному рівні відокремлюють церкву від держави (влади) і, як наслідок, ізолюють збройні сили разом із військовими громадянами, які присягають на службу державі в добровільному порядку та зобов'язуються покласти єдине своє, дане Богом життя, найвищу цінність кожної людини, заради досягнення інтересів влади.

З метою врегулювання цієї соціальної нерівності переважна кількість держав західного світу примушена йти на компромісне розв'язання цієї проблеми, монтуєчи в систему армії священнослужителя (військового капелана), душпастиря для військових, який перебуває в системі збройних сил на загальних засадах.

Шляхом унормування на законодавчому рівні священнослужитель серед військових отримує можливість постійного духовного служіння військовим, а військові, у свою чергу, отримують гарантоване їм державою як громадянам право вільної реалізації своїх релігійних свобод під час проходження військової служби.

Таким чином, сучасному військовому з боку держави надано можливість релігійно-духовного орієнтування з боку церкви. Форми і практика взаємодії між військовими та священнослужителями різняться залежно від правового поля та історичного релігійного контексту, але суть щодо досягнення мети єдина, що можна підтвердити періодичними загальними програмами зборів та підготовки, до прикладу, країн-партнерів членів північно-атлантичного альянсу. Загальною метою самої системи душпастирської опіки, таким чином, є духовна підготовка військових, налаштування їхньої релігійної свідомості на

протистояння, месіанської мети їхньої служби в боротьбі добра зі злом. Така духовна робота призначена формувати єдиний наратив і релігійну уяву військових, адже "лише вони – воїни світла і добра – стоять на сторожі інтересів і задуму Бога!" Формування віри у військового створює його власну позицію переконливих тверджень стосовно належності "до правильного боку" у війні.

У словнику новітніх термінів знаходимо визначення віри: "Віра – екзистенціаль (екзистенціальна ситуація) граничного буття, що означає відкритість особистості трансцендентному. Віра – це вживання особистості у вічний образ і смисл себе та світу. У цьому її відмінність від надії, що припускає вживання у смисл та образ майбутнього" (Хамітов та ін., 2024).

Справді, особистість, перебуваючи на межі початку свого відкриття до розуміння ідеального, має починати пізнавальну подорож із фундаментальних засад віровчення, богословських текстів. Саме на цьому шляху в кожного шукача виникає потреба духовного супроводу, щоб незалежно від обраного шляху не стати жертвою хибних суджень під час здобуття мудрості через те, що людська свідомість побудована на сумнівах та суперечностях.

Через догми понять та скепсис перших суджень із часом, у процесі осмислення, людина має прийти до критичного світосприйняття, зокрема й релігійного, і саме на цьому шляху їй потрібен наставник, пастор для пізнання Божого, щоб не стати зброєю недоброчесної мети криз спотворення істини. Як людина, яка, зламавши ногу унаслідок неправильного зрощення кісток, звикла до хромати і сприймає це набутою нормою, не розуміючи, не сприймаючи себе дефективною.

У діалогах Платона із Сократом ("Держава") в алегорії Міф про Печеру (Платон, 2024) привертається увага до того, як важко людині (а для багатьох буде просто неможливо), виходячи з темної печери вночі, почати дивитися на денне світло без болю та страждання. Печера уособлює чуттєвий світ, де існують люди, які, немов в'язні печери, вважають, нібито криз органи чуття пізнають справжній реальний світ.

Сучасний військовий священник веде своє духовне служіння, закладає і культивує богословське знання у свідомість військових із метою побудови духовного скелету, відкриваючи нову, справжню духовну реальність, щоб налаштувати такий стан бойового духу воїна, який необхідний для просування інтересів держави.

Сьогодні в інформаційному та суспільно-дискусійному просторі можна часто почути вислів, який належить видатному військовому теоретику, філософу, прусському генералу Карлу Філіпу фон Клаузевиці: "Війна є продовження політики, тільки іншими засобами. Війна підкорюється політичним цілям, які ведуть до обмеження її абсолютної природи". Ця частина політико-філософської доктрини філософа є складовою частиною "трійки", яку він сформулював у своїй найвидатнішій праці трактаті "Про війну" (1834). Клаузевиц пропонує кілька відправних точок дослідження війни, де центральна роль віддається насиллю, яке стримується (стирається) супротивом противника і власне політичних цілей (Нипорко, 2001).

Насилля як таке, пише мислитель, буває у центрі війни, тоді як сама війна має за мету примусити противника виконати свою волю. Той, хто веде війну, передусім зацікавлений у тому, щоб примножити, максимізувати насилля та не допустити можливості супротиву противника. Водночас така абсолютна війна в реальності не зустрічається, тобто має теоретичний характер. Через силу спротиву ("тертя") абсолютна війна є практично

неможливою, адже недосконалість, яка обумовлена людською природою, і нескінченність імовірних випадковостей – глибока прірва між задумом та реалізацією. До того ж, здійснюючи оборонні дії, противник чинить опір, робить власні кроки. Оборона дає змогу відстрочити розв'язку бойових дій. Таким чином, насилля та пристрасті (природний, тваринний інстинкт), вірогідність та випадок (спричинені людським фактором), залежність війни від політичної необхідності (раціональність задуму) відповідають трьом силам, які задіяні у війні – громадяни (народна маса, електорат), збройні сили (армія, військові керівники) та влада (уряд) (Нипорко, 2001). За Клаузевицем, війна безпосередньо залежить від політики, але і політика, яка призвела до бойових дій, стає у залежність від результату воєнної реалізації політичного задуму влади.

Сучасні суспільства оформлені в державні рамки, міжнародні зобов'язання, правлячі еліти яких створені демократичним шляхом, таким чином, вони більше не можуть ситуативно одноосібно прийняти рішення про початок воєнної агресії проти будь-кого ззовні, тому що військо таких держав сформовано з цього ж суспільства, яке ставить собі за основну мету покращення умов життя та сприятливий соціальний клімат. Країни ж, де керівництво здійснюється політичними елітами "глибинної держави" і які мають історичну спадковість тривалого авторитарного управління, більш схильні до диктату зовнішньої політики шляхом здійснення насилля, тому що чисельність армії таких країн формується механізмом "добровільного" ідеологічного примусу із застосуванням важелів соціально-матеріального впливу.

Обидві форми державності мають релігійні чинники і певний індивідуальний духовний фундамент усередині, але варто зауважити, що плюралізм конфесій, духовно-релігійних та духовних течій притаманний демократичним суспільствам, тоді як країни жорсткої вертикалі влади намагаються формувати єдиний вектор у всіх сферах суспільного життя. Як дзеркало держави армія перебуває у загальному ідеологічному полі, де у війську характер і форма задоволення духовно-релігійних потреб має відповідну мету.

Військове капеланство країн-партнерів членів НАТО різниться від душпастирства, яке проводиться із військовими арміями інших військових блоків Сходу. Духовно-релігійна підтримка військових-християн армії ідеологічно поляричних країн ґрунтується на Святому Письмі (Церква і світ ..., 2021) з різницею у тлумаченні мети здійснення військового обов'язку, насилля і жертвності, які його супроводжують.

У політико-філософській праці "Поняття політичного", яку було оприлюднено в 1963 році, німецький філософ, соціолог Карл Шмітт запропонував задля формування вектору загальнодержавної політики окремої геополітичної одиниці в площину міждержавних відносин діалектичну, біполярну пару "друг – ворог". Шмітт пропонує систему полярного орієнтування за прикладом, що існує у сферах економіки (вигідно – затратно), мистецтва (красиве – потворне) або науки (істинне – хибне), аналогічно до політичного буття соціуму "друг – ворог". Політика, як і інші сфери, має союзництво та протистояння, де різне за інтересами може воювати і примирятися (Schmitt, 2007).

За Шміттом, ворог є екзистенційним за суттю до власного існування, його не тільки треба приборкати або обмежити (ізолювати), його неодмінно треба вбити (ліквідувати, фізично знищити), адже його непримиримість – це лише хронометрична пауза до невідвортної

загрози. Ворог – не той, з ким ситуаційно не вигідно мати справу (це може бути, навпаки, вигідно), або має інші ціннісні ідеали, відмінні від традиційних (навпаки, це можуть бути цілком зрозумілі, підтвержені, істинні і навіть, інколи, більш істинні ідеали, ніж власні), ворог – це категорія, яка вимагає постійного безперервного протистояння "до кінця існування" (Schmitt, 2007).

Як бачимо, Карл Шмітт, писав у душі свого часу. Зважаючи на те, що почав свою працю мислитель ще в 1923 році, на межі руйнування та формування Рейхів, написане мало сенс саме в контексті "німецької" ситуації того періоду. Маркування і догматизм, за принципом свій – чужий у час занепаду, жалоби, злоби і невирішеності майбутнього був дуже актуальним і заходив у короткому, стрімкому формулюванні немов гасло нового світанку зрозумілого національного майбутнього.

На цьому етапі ми вже маємо певний резонанс ідей у формуванні й тотожності мети, які призначені для монтування у свідомість людини незалежно від її релігійності. Полярність Шмітта "друг – ворог" запозичує глибину усвідомлення радикалізму, аналогічну до Біблійного "добра – зла або світла – темряви", підкреслюючи неможливість співіснування обох одночасно, з ототожненням власного як приналежного до "добра, світла" (Schmitt, 2007).

Як і "зло", "вороги" в Божому бутті вже є переможені, тому що є ідентифіковані, тобто їх падіння (знищення) – лише справа часу, їх "приреченість" закладена в самому релігійно-філософському концепті Божого Замислу. "Якщо Бог за нас, то хто проти нас?" (Рим. 8:31). (Біблія, 2020, с. 1218).

На гербах, у текстах національних гімнів імперій минулого і сучасних держав можна знайти гасла щодо належності до Бога, побожності, які є невід'ємною частиною державного курсу, який формує віру Божої причетності, богообраності та богоспрямованості певного соціуму). До прикладу, у державному гімні Сполучених Штатів Америки наявні такі рядки: "Хвалить силу, яка зробила і зберегла нас нацією! Ми повинні перемогти, коли наша справа справедлива, і це наш девіз: "На Бога наша віра!". У національному гімні Великої Британії, який також є другим національним (королівським) гімном англійських колоній у минулому, а сьогодні – суверенних держав Нової Зеландії, Австралії, Канади, Ямайки та острова Мен, знайдемо: "Господи, Боже наш, встань, розгони Ти його (короля, королеви) ворогів, і змусь їх впасти. Заплутай їхню політику, поруш їхні хитрі замисли, на те, що ми маємо надії, Боже, бережи нас усіх..."

Таким чином, у свідомості громадян закладається базовий антагонізм "свій – чужий", поєднаний з фактором духовної та релігійної сфер, із урахуванням різноманіття внутрішньої конфесійної палітри суспільства та релігійної ситуації зовні. Формування внутрішньої політики в такому ключі дає змогу правлячому класу, провладним елітам здійснювати шляхом зміни інформаційної повістки корегування вектору соціального налаштування суспільства. Ключовим інструментом цього процесу є диктат над засобами масової інформації за допомогою повного спектра сучасних цифрових технологій.

Будь-яке джерело масової інформації завдяки технологічним можливостям, зокрема й застосуванням штучного інтелекту, залежно від спроможності, технічної можливості здійснення такого контролю, наявності можливостей розроблювання власних технологій контролю суспільної свідомості перетворюється на одиницю єдиного інформаційного простору, адаптованого для

певного соціуму в певних умовах з метою досягнення цілей, визначених владою держави.

Звісно, ведення пропагандистської роботи як явище певної вимоги політичної ситуації, інструмент мобілізації думок і духу суспільства – відомий і достатньо досліджений феномен.

У Біблії описано зустріч Ісуса Христа під час входу в Єрусалим: "Багато людей стелили на дорозі свій одяг, а інші – зелене віття, зрізане з дерев. Люди в натовпі, які йшли попереду й позаду Нього, вигукували: "Осанна синові Давида! Благословенний Той, Хто приходить в ім'я Господнє! Осанна Богу на Небі!" (від Мат. 21:8-9) (Біблія, 2020, с. 1046), а вже менше ніж за тиждень ті самі люди ганьбили і знущалися над Сином Людським, "...роздягнувши Його, накинули на Нього червоний плащ і, сплївши вінець із тернини, поклали Йому на голову, а тростину дали в праву руку. Потім, припавши перед Ним на коліна, глузували з Нього, кажучи: "Радуйся, царю юдейський!". І плювали на Нього, брали тростину й били Його по голові. А коли насміялися з Нього, скинули з Нього плащ, надягнули на Нього Його одіж і повели на розп'яття" (від Мат. 27:27-31) (Біблія, 2020, с. 1059).

У часи Другої світової Війни, ймовірно, найвідоміший пропагандист усіх часів Йозеф Геббельс, який був на той час міністром народної освіти та пропаганди нацистського режиму, висловлював: "Дайте мені засоби масової інформації і я з будь-якого народу зроблю стадо свиней", таким чином підкреслюючи силу впливу цього інформаційного інструменту.

У контексті цієї статті, метою якої не є дослідження феномену пропаганди, зауважимо, що термін "пропаганда" походить від назви католицької організації Congregatiode Propaganda Fide (Конгрегація поширення віри), яка була створена рішенням Папи Григорія XV у 1622 році, і до початку XIX ст. слово "пропаганда" мало лише релігійне значення, але згодом почало вживатися у суто політичному контексті. Спотворення, викривлення істини з метою свідомого введення в оману, "одурманювання" власної пастви задля реалізації цілей правлячих еліт було прийнятною мірою у межах церковної моралі, і з часом напрацьовані досягнення було спрямовано на озброєння провладними силами держав.

У період панування у культурно-філософській парадигмі суспільств ідей детермінізму, спадковості причинно-наслідкового механізму функціонування буття, усі ці процеси були цілком ефективні і логічні для аналізу, розуміння та прогнозів. Проте зараз цей дуже добре відкоригований алгоритм починає давати збій, що симптоматично проявляється у стихійних суспільних спалахах незгоди, непокори. У наукових філософських ідеях того періоду виключалася можливість індетермінізму, здійснення вибору. Відомий вислів Альберта Ейнштейна, який казав, що "Бог не грає в кості!", тобто все має причину, і все є її наслідком. Тому, слідуючи такій концепції, людина, "зорієнтована" у "правильному" напрямку, теж стає логічною, зрозумілою і прогнозованою для здійснення будь-якої мети.

Сучасна освічена людина вільна у своїх думках і виборі майбутнього. У межах конституційних прав своєї держави громадянин нарешті через тисячоліття розвитку суспільства отримав шанс не бути заручником пропаганди, свідомого введення в оману. Завдяки технічним можливостям вільного доступу до необмеженої світової інформації людина змінила свій статус приналежності, отримавши необмежену волю до вибору.

Дослідниця Л. Шашкова зазначає: "Вибірчий підхід до віри не новий. Але тепер інтернет і соціальні мережі дають людям простіші та конкретніші способи створити свою особисту персоналізовану систему релігійних переконань. Розширюється доступ до інформації, різноманітним точкам зору. З'явилася можливість задавати свій власний ритм духовного життя і вибирати свій індивідуальний шлях" (Шашкова, 2020).

Біблія є найбільш розповсюдженою Книгою, що колись існували на нашій планеті, як за кількістю копій друкованого рукопису, так і за кількістю електронних посилань у всесвітній мережі Інтернет. Водночас протягом майже всієї історії людства, вправно оперуючи ототожненням понять "друг – ворог" та "добро – зло", свідомо експлуатуючи сакральні цінності людини, прокладні еліти створювали пропагандистські симбіози ситуативної дії задля реалізації власного корисного інтересу. Поєднуючи тимчасову необхідність у досягненні цілей шляхом ведення війни із вічним антагонізмом екзистенційного характеру духовного протистояння, влада використовувала людину для свідомого примусу вбивати інших людей або віддати власне життя, бути вбитим, стати жертвою з доброї волі.

Таким чином, військовий тривалий час залишався заручником ідеологем і пропаганди, важливою частиною яких обов'язково був релігійний сегмент, який готував духовний світ воїна відповідно до військових потреб держави, без урахування істини загальноновизнаної християнської моралі.

Як приклад можна навести мінливість інтересів держав залежно від геополітичної ситуації та кількість людських жертв, що їх було принесено внаслідок прийняття таких рішень. Перша світова війна була війною між двома коаліціями держав: Троїстим союзом (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) і Антантою (Росія, Англія, Франція), у ході війни до Троїстого союзу приєдналася Туреччина (1914). Зрештою, внаслідок війни Австро-Угорська, Німецька, Османська та Російська імперії припинили існування, розпалися, а з їх залишків утворилися такі нові держави, як Чехословацька Республіка, Естонія, Фінляндія, Латвія, Литва, Польська Республіка та Королівство Сербів, Хорватів і Словенців.

Уже у Другій світовій війні на боці Німеччини виступили Італія, Угорщина, Румунія, Хорватія, Болгарія, Словаччина й Фінляндія. Радянський Союз підтримували держави-союзники, насамперед США та Велика Британія. Жертвами двох війн протягом сумарно з обох боків менше ніж за 10 років стали відповідно в Першій світовій близько 9 млн і від 50 до 75 млн військових і цивільних під час Другої світової війни (Основні альянси..., 2022).

Без проведення глибокого аналізу бачимо, що залежно від союзницького інтересу, прагнень монархій та цілей правлячих режимів, держави воювали своїми громадянами одна з одною на різних боках, і це тільки протягом менш ніж пів століття, не повертаючись до часів запеклого 36-річного протистояння громадян одної віри під час Гугенотської війни (1562–1598) або Столітньої війни (1337–1453), цього тривалого воєнно-політичного конфлікту між Англійським і Французьким королівствами. Влада людей усіх часів удосконалювала шляхи вбивства собі подібних під різними приводами, із нарощенням спроможності агітації до дії та технічних можливостей щодо насильства, масових убивств та руйнувань. Кожне покоління людей стикається з війнами, що унеможлиблює накопичення та спадкування напрацьованих благ та надбань культурного, технічного та

цивілізаційного розвитку. Більша частина історії людства, описана і закарбована для майбутніх поколінь, була знищена у спалених бібліотеках під час війн, мегаполіси і мега споруди, чудеса інженерних досягнень минулих цивілізацій стерті з обличчя планети. Усе це було сказано і пророковано, тобто було відомо людям раніше: "Горе й вам, законники, бо ви встановлюєте суворі правила, котрих важко дотримуватися, та звалюєте на людей цей непосильний тягар, а самі й пальцем не поворухнете, щоб полегшити ту ношу. Горе вам, бо ви будете могили пророкам, але це ж ваші пращури вбили їх. Тож ви засвідчуєте свою згоду з діями ваших предків, бо вони вбивали, а ви будете могили". (Від Луки 11:39-48) (Біблія, 2020, с. 1111).

Дискусія і висновки

Факти і процеси, описані вище, дають можливість теоретичного прогнозу ймовірного майбутнього людства на цьому етапі технологічного розвитку під впливом соціальних інститутів і можливостей сучасної людини до самопізнання, зміни світогляду та "передналаштувань". Вірогідно, що з часом примушувати людину брати участь у війні шляхом духовно-релігійного впливу буде дедалі важче, тому що сучасна тенденція всеохопного гуманізму, теорія всесвітньої глобалізації, зокрема й у церковному житті, призведе до психічного "розм'якшення", духовної "сентиментальності" особистості і буде вимагати принципово іншого підходу. Сьогодні майже всі релігійні організації цивілізованого світу говорять про "ейкуменістичне завтра", тобто йде час, коли всі Авраїмівні релігії, які завжди мали Одного Бога, будуть по-різному, але прагнути об'єднання, тому що коріння їх дискретності було суто матеріалістичне, що в майбутньому втратить актуальність.

Для прикладу, сьогодні Римо-Католицька Церква складається з 24 автономних церков "свого права" (лат. "sui iuris"), серед яких тільки охрещених католиків близько 1,3 млрд осіб, а вирахувати кількість вірян за інші 23 автономні церкви, навіть приблизно, вкрай важко; членами Північноатлантичного альянсу є 32 країни, ще 3 держави беруть участь у програмах НАТО з розширення партнерства; до Європейського союзу входять 28 країн із загальною чисельністю громадян близько 500 млн осіб.

Варто зауважити, що кожна з автономних церков "свого права" Римо-Католицької Церкви має свій окремий обряд, що ще в позаминулому столітті взагалі сприймалося як ворожа "ересь". Але сьогодні всі конфесійні розбіжності від харизматів до ортодоксалів підвладні одному центру керівництва, який, у свою чергу, є гарантом союзних взаємовідносин, і це цілком підтверджує цивілізаційну тенденцію розвитку сучасного суспільства.

Аналогічна тенденція спостерігається і в протестантському середовищі. Дослідниця Л. Шашкова стосовно адаптації релігійних у сучасні суспільства зауважила: "якщо аналізувати еволюцію протестантизму в історичному контексті, то можна підтвердити надзвичайно сильно проявлені можливості його соціальної адаптації до суттєвих зрушень суспільного буття" (Шашкова, 2008).

На підтвердження викладеного можна навести той факт, що сьогодні у світі майже відсутні військові конфлікти, за винятком незначних спалахів у кількох проблемних регіонах, які геополітично перебувають на межі "цивілізаційних розломів". І навіть ті війни, що раптово спалахують, мають виключно локальний характер, збільшений інформаційно-ситуативним резонансом спільноти, "жадібною" до екстремальних новин, які насамперед мають мету підтвердження (підвищення) політичної ваги або амбіцій

агресора. Таким конфліктним точкам притаманна економічна, культурна та духовна десонація до загальносвітових трендів, яка викликана цивілізаційним запізненням у соціальному розвитку.

Війна на території нашої держави є підтвердженням цієї тенденції. Попри тривалість конфлікту протягом 10-ти років, з яких за 3,5 року повномасштабної фази війни, за участю більшої кількості країн світу, що публічно не анонсовано, але підтверджено фактами широкого географічного спектра походження зброї і фінансування, які наявні в міжнародних засобах масової інформації; кількість жертв, заявлених сумарно в обох сторін конфлікту, не перевищує 500 тис. осіб (Мільйон загиблих та поранених ..., 2024), що є маркером ефективності тривалої послідовної політики суспільного гуманізму, адже війни таких масштабів лише на початку минулого століття налічували десятки мільйонів жертв і сотні мільйонів кв. км руйнувань територій десятків країн по всій планеті.

До маркерів "тенденції демілітаризації" сучасного світу можна додати небажання урядів третіх держав направляти власні військові контингенти до зони ведення бойових дій під приводом недопущення подальшої військової ескалації, а ймовірніше, з причини неготовності самих військових до жорстокості сучасної війни, тому що протягом останніх майже 70 років, за середньої тривалості ефективної військової служби від 15–25 років жодна країна світу не мала досвіду ведення повномасштабних сухопутних війн із застосуванням всього спектра компонентів ураження противника. Тобто майже три покоління військових сучасних армій світу зовсім не мають досвіду ведення повномасштабних бойових дій. Зауважимо, що антитерористичні або спеціальні військові операції проти стихійних малочисельних угруповань націоналістичної самооборони, які здебільшого озброєні кульовою вогнепальною зброєю часів минулого століття, не беруться до уваги, а справжню повномасштабну війну із застосуванням технологій новітнього покоління з усіма відповідними негативними наслідками не планували і не вели.

Сучасна людина світу сьогодні є космополітом за своєю філософією, який живе в парадигмі задоволення свої потреб, зокрема й духовного розвитку, адже людина, яка сягнула меж задоволення базових природних потреб, спонукається до духовного пошуку. Початок зламу хребта мілітарності соціуму було ознаменовано "сексуальною революцією" у 70-х роках минулого століття, що, у свою чергу, було спричинено "втомою" людства від війн, насилля й втрат. Мирне життя у всіх його аспектах стало матір'ю нового покоління, яке більше не бажало вбивати і бути вбитим. Як наслідок, релігійний світ за останні десятиліття зазнав якісних демократичних трансформацій, що дозволило вільний розвиток різноманітних релігійно-філософських, релігійних і духовних течій, які утворили безліч релігійних організацій у всьому світі.

Сучасний військовий сьогодні являє симбіоз законослухняного громадянина та соціально культивованої особистості, який перебуває в межах дії міжнародно-правових актів, сучасної моралі гуманізму під впливом власних духовно-релігійних переконань. Ця відмінність радикально відокремлює його від категорії воїна античної філософії часів Сократа (Платон, 2024). Цей воїн більше не живе тільки заради виконання свого обов'язку, соціально ізольований і обмежений у забороні прагнення шлюбну та приватної власності. Це більше не ізольована каста, а лише внутрішня інституція сучасної

держави, далеко не кожної, адже в економічному сенсі мати власні спроможні збройні сили можуть дозволити собі лише держави самодостатні і розвинені, наприклад країни Великої Двадцятки.

Влади сучасних країн маркують більше зниження інтересу до військової самостійності, тому що високотехнологічне озброєння, власний військово-промисловий комплекс – це сегменти, доступні тільки мегадержавам. Дедалі більше стає зрозумілим той факт, що економічні витрати задля реалізації військових спроможностей, необхідних для справжньої стабільної самостійності, у сьогоденнішніх реаліях не доступні жодній країні світу. Якщо навіть теоретично уявити, що така держава існує, то в балансі з нею буде перебувати інша або дві, які перебувають у військовому союзі, що, врешті-решт, веде лише до ймовірної потенційності, яка не передбачає практичної реалізації. Додамо, що поза фокусом дискусії навмишно залишено без уваги ядерну військову компоненту.

Військовий сучасної армії сьогодні більше громадянин, ніж воїн, що в черговий раз підтверджується війною у нашій країні. До повномасштабного вторгнення Збройні сили України налічували близько 260 тис. (Шинко, 2021) особового складу з урахуванням цивільних працівників, а на військовому обліку перебувало близько 50 млн військовозобов'язаних громадян. Ураховуючи безповоротні втрати особового складу внаслідок ведення бойових дій в період з 2022-го до 2025-го року включно, які оприлюднив Президент України в лютому 2025 року (близько 140 тис. осіб), масштаб проведення мобілізаційних заходів (посилаючись на брифінг Головнокомандувача Збройних сил України навесні 2025 року, близько 30 тис. осіб мобілізованих щомісяця) (Мобілізація в Україні досягає рівня російської ..., 2024), беручи до уваги інформацію, зазначену офіційними виданнями країн Заходу стосовно чисельності військових угруповань на лінії ведення бойових дій (близько 880 тис. осіб), (Собенко, & Гончарук, 2025) додаючи загальну довжину лінії зіткнення ворожих сторін (понад 3 тис. км), приблизно можна вважати, що загальна чисельність Сил оборони України становить понад 1,5 млн осіб (Яка чисельність ЗСУ у 2025 році ..., б. д.).

Тобто можна припустити, що декілька сотень тисяч громадян призваних на військову службу під час мобілізації в період з 2022-го до 2025-го року включно не проходили військову службу і не мали змоги її пройти через відсутність такої можливості, тому що з 1991-го до 2022-го року включно на строкову військову службу призивалося в середньому лише близько 15–20 тис. громадян (Строкова військова служба ..., 2021). Тобто ми маємо дійсний факт, що бойові дії ведуться військовими, які до початку війни не мали справжнього військового досвіду, вели повсякденне законослухняне цивільне життя, що насправді не є новиною, адже досвід мобілізації цивільних був відомий за попередніх століть. Новою є реальність нових умов існування сучасної людини.

У підсумку можна сказати, що мілітаризм, який панував майже всю історію людства, під впливом світової політики гуманізму, демократизації, інформаційної прозорості суспільств, а також стрімкого науково-технологічного прогресу, який впливає на пришвидшення способів покращення існування людини, добігає кінця. До того ж, "якщо слідувати укоріненим стереотипам мислення і вважати, що науку цікавлять передусім питання походження і будови світу, а релігію – мети його існування, то на цій підставі можна стверджувати, що наука і релігія мають існувати лише в межах різних парадигм.

Сучасні теологи переважно вже подолали такі стереотипи і, навпаки, пропонують описати сучасні взаємні відношення науки і релігії у термінах асиміляції, гармонії, інтеграції тощо" (Шашкова, 2025).

Слід погодитись також із думкою дослідниці М. Петрушкевич, що "прагматизація духовної царини культури сприяє виникненню дуже цікавої тенденції: з одного боку, прояви культурної діяльності (і релігійної комунікації також) раціоналізуються; з іншого – масова культура сприяє ірраціоналізації поведінки своїх носіїв, дотриманню інстинктивних бажань. Усе це накладає свій відбиток на сферу релігійних практик та релігійної комунікації. Поки що такий виклик готові подолати не всі релігії / конфесії / церкви, а це прямо впливає на їх існування у світі, що стрімко змінюється" (Петрушкевич, 2018).

Можливо, невпинний рух соціального і технологічного розвитку людства з часом спрямує свій вектор інтересів у глибину Космосу, що в поєднанні зі збільшенням населення Землі приведе до потреби у колонізації придатних для життя і розвитку людства планет, де все більше буде актуалізуватися цінність ідеальних потреб людини. Релігія як духовний аспект життя людини буде еволюціонувати разом з розвитком людства.

Імовірно, що воно майбутнього як категорію, що має потребу здійснення захисту інтересів суспільства, буде функціонально замінено роботизованими системами захисту, що дозволить вивести людство на нові горизонти людського існування у всесвіті і позбавить людину необхідності здійснювати насилля, щонайменше власними руками.

Список використаних джерел

- Августин, Аврелій Блаженний. (б. д.). *Про град Божий* (Кн. 1). Благовіст. <https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyu-knyha-1>
- Аристотель. (2000). *Політика*. (О. Кислюк, Пер.). Основи.
- Біблія. *Книги священного писання Старого і Нового Завіту* (Р. Турко-няк, Пер.; М. Жукалюк, Ред. пер.). (2020). Українське Біблійне Товариство.
- Кравченко, В. Ю. (2011). Теорія справедливої війни для XXI століття. *Грані. Політологія*, 3(77), 162–165. https://www.lib.dp.ua/text/grani_2011_3_39.pdf
- Мільйон загиблих та поранених. *WSJ про втрати України та Росії на війні*. (2024, 17 вересня). BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cg4qlzqr4y3o>
- Мобілізація в Україні досягає рівня російської — щомісяця призивають до 30 тисяч новобранців, — *NYT*. (2024, 31 липня). Телеграф. <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10131112-mobilizacija-v-ukrajini-dosjagaye-rivnja-rosijskoji-schomisjacija-prizivajut-do-30-tisjach-novobranciv-nyt.html>
- Нипорко, Ю. І. (2001). Клаузевіц. У Ю. С. Шемшученко (Ред.), *Юридична енциклопедія: Т. 3. К–М* (с. 123–124). Українська енциклопедія імені М. П. Бажана.
- Основні альянси під час Другої світової війни (1939–1945). (2022, 9 вересня). Енциклопедія голокосту. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/axis-powers-in-world-war-ii#:~:text>
- Петрушкевич, М. С. (2018). *Релігійна комунікація у контексті масової культури*. Національний університет "Острозька академія". https://lib.ua.edu.ua/files/funds/vudavnutstvo/Monografija_Petrushkevich_1-11_408%20стор.pdf
- Платон. (2024). *Главные труды в одном томе*. Укр-Паблішер.
- Собенко, Н., & Гончарук, Л. (2025). *Російська Федерація тримає на українській території близько 600 тисяч солдатів. Водночас Сили оборони України загалом налічують 880 тисяч військовослужбовців*. Суспільне. Новини. <https://susplne.media/925867-rf-vidpravila-v-ukrainu-600-tisac-vijskovih-u-siloh-oboroni-880-tisac-zelenskij/#>
- Строкова військова служба: Як змінювалася кількість призовників. (2021, 18 жовтня). Слово і діло. <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/18/infografika/suspilstvo/strokovaja-vijskova-sluzhba-yak-zminyvalasya-kilkist-pryzovnykiv>
- Тейлор, Ч. (2013). *Секулярна доба* (Кн. 1). Дух і літера.
- Тома з Аквіну. (2011). *Сума теології* (П. А. Содомора, Пер.). СПОЛОМ.
- Хамітов, Н., Шашкова, Л., & Крилова, С. (2024). *Словник новітніх термінів філософії науки і філософії культури*. Vadex.
- Церква і світ на початку третього тисячоліття. (2001, 1 січня). РІСУ. Релігійно-інформаційна служба України. https://risu.ua/cerkva-i-svit-na-pochatku-tretogo-tisyacholittya_n34612

Шашкова, Л. О. (2008). *Діалог науки і релігії в культурно-історичному контексті*. Грамота.

Шашкова, Л. О. (2020). *Наука і релігія*. Vadex.

Шашкова, Л. О. (2025). Сучасна картина світу в діалозі науки і релігії: Концептуальні ідеї та методології. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*, 1(41), 23–29.

Шинко, А. (2021, 18 лютого). *Чисельність ЗСУ у втрати на утримання в 2021 році*. Ukrainian Military Pages. <https://www.ukrmilitary.com/2021/02/utrymannya.html>

Яка чисельність ЗСУ у 2025 році: Скільки військових перебуває на фронті. (б. д.). Факти. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20250604-yakachyselnist-zsu-u-2025-roczzi-skilky-vijskovykh-perebuvaeye-na-fronti/>

Schmitt, C. (2007). *The concept of the political*. University of Chicago Press.

References

A million dead and wounded. WSJ on the losses of Ukraine and Russia in the war. (2024, September 17). BBC News Ukraine [in Ukrainian]. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cg4qlzqr4y3o>

Aristotle. (2000). *Politics*. (O. Kislyuk, Trans.). *Osnovy* [in Ukrainian].

Augustine, Aurelius the Blessed. (b. d.). *On the City of God*. (Book 1). *Blagovist. UOC* [in Ukrainian]. <https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyu-knyha-1>

Bible. Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments (R. Turkonyak, Transl.; M. Zhukalyuk, Ed. transl.). (2020). Ukrainian Bible Society [in Ukrainian].

Conscription: How the number of conscripts changed. (2021, October 18). *Slovo i dilo* [in Ukrainian]. <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/18/infografika/suspilstvo/strokovaja-vijskova-sluzhba-yak-zminyvalasya-kilkist-pryzovnykiv>

Khamitov, N., Shashkova, L., & Krylova, S. (2024). *Dictionary of the latest terms in the philosophy of science and philosophy of culture*. Vadex [in Ukrainian].

Kravchenko, V. Yu. (2011). Just war theory for the 21st century. *Grani. Political Science*, 3(77), 162–165 [in Ukrainian]. https://www.lib.dp.ua/text/grani_2011_3_39.pdf

Major alliances in World War II (1939–1945). (2022, September 9). Holocaust Encyclopedia [in Ukrainian]. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/axis-powers-in-world-war-ii#:~:text>

Mobilization in Ukraine reaches Russian level — up to 30 thousand recruits are being called up every month, — *NYT*. (2024, July 31). *Telegraf* [in Ukrainian]. <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10131112-mobilizacija-v-ukrajini-dosjagaye-rivnja-rosijskoji-schomisjacija-prizivajut-do-30-tisjach-novobranciv-nyt.html>

Nyporko, Yu. I. (2001). Clausewitz. In Yu. S. Shemshuchenko (Ed.), *Legal Encyclopedia: Vol. 3. K–M* (pp. 123–124). M. P. Bazhan Ukrainian Encyclopedia [in Ukrainian].

Petrushkevych, M. S. (2018). *Religious communication in the context of mass culture*. National University "Ostroh Academy" [in Ukrainian]. https://lib.ua.edu.ua/files/funds/vudavnutstvo/Monografija_Petrushkevich_1-11_408%20стор.pdf

Plato. (2024). *Main works in one volume*. Ukr-Publisher [in Russian].

Schmitt, C. (2007). *The concept of the political*. University of Chicago Press.

Shashkova, L. O. (2008). Dialogue between science and religion in a cultural and historical context. *Gramota* [in Ukrainian].

Shashkova, L. O. (2020). *Science and Religion*. Vadex [in Ukrainian].

Shashkova, L. O. (2025). Modern picture of the world in the dialogue of science and religion: Conceptual ideas and methodologies. *Bulletin of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies*, 1(41), 23–29 [in Ukrainian].

Shynko, A. (2021, February 18). *The size of the Armed Forces of Ukraine and maintenance costs in 2021*. Ukrainian Military Pages [in Ukrainian]. <https://www.ukrmilitary.com/2021/02/utrymannya.html>

Sobenko, N., & Goncharuk, L. (2025). *The Russian Federation keeps about 600 thousand soldiers on Ukrainian territory. At the same time, the Defense Forces of Ukraine have a total of 880 thousand servicemen*. *Suspilne. News* [in Ukrainian]. <https://susplne.media/925867-rf-vidpravila-v-ukrainu-600-tisac-vijskovykh-u-siloh-oboroni-880-tisac-zelenskij/#>

Taylor, C. (2013). *The Secular Age* (Book 1). *Dukh i litera* [in Ukrainian]. *The Church and the World at the beginning of the third millennium*. (2001, January 1). RISU Religious Information Service of Ukraine [in Ukrainian]. https://risu.ua/cerkva-i-svit-na-pochatku-tretogo-tisyacholittya_n34612

Thomas Aquinas. (2011). *Summa Theologiae* (P. A. Sodoma, Trans.). SPOLOM [in Ukrainian].

What is the size of the Armed Forces of Ukraine in 2025: How many soldiers are at the front. (n. d.). *Facts* [in Ukrainian]. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20250604-yakachyselnist-zsu-u-2025-roczzi-skilky-vijskovykh-perebuvaeye-na-fronti/>

Отримано редакцією журналу / Received: 23.04.25

Прорецензовано / Revised: 15.05.25

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.25

Artem PANKRATOV, Master of Arts
ORCID ID: 0009-0005-5199-1726
e-mail: ap26mp10@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FAITH AND WAR: THE END OF THE ERA OF MILITARISM

B a c k g r o u n d . *The discourse on the role of religion in wars is not new and in the context of modern world "concern" about the future direction of society's development. Through a philosophical analysis of parallels of the conflict of people of the past to today's military confrontations from the position of theoretical reasoning, the study aims to represent a dialogical turn in the modern context.*

M e t h o d s . *The methodological basis of the study is the analysis and generalization of informational and empirical materials on the outlined issue, which allows not only to find historical analogies of the transformation of religious ideas, but also to build bridges between the theological and social spheres of people's existence.*

R e s u l t s . *The author, based on the facts of retrospective and prospective trends in the relationships between people and societies, and the realities of the present, attempted to provide a comparative analysis of individual aspects of changes in the fundamental value principles of man. Based on the contemplation of the nature of historical types of the relationship between man and war in the religious context, as phenomena of the civilizational development of society, the relationship between conflict and its root causes is represented as the dominant models. Research interest in the problem combined with intense relevance aims to attract the attention of society to finding ways out of crisis situations in the sphere of spiritual and social reality, finding the root cause of conflicts, the source of violence, as a necessity, the lack of alternative to peaceful dialogue.*

C o n c l u s i o n s . *In the modern discourse of searching for the "right" ways of development of modern civilization, one can observe a tendency to raise the status of the "ideal" in the human consciousness over the desire for physical pleasures, which is due to the possibilities of scientific and technological progress, which made it possible to radically improve the standard of living and conditions of existence of people, providing more opportunities for spiritual search. Global interstate wars with the use of destruction and genocide of people are receding into secondary positions primarily due to the end of the era of colonization of the planet. The digital cyber universe and space are a new boundless sphere of realization of the forces and capabilities of humanity. Therefore, today we can say that certain evolutionary stages of human development, such as the war over sin in the theological and universal sense, are coming to an end. Perhaps this is the path to the first opportunity in the history of mankind to free oneself from the necessity of mass murder for political interests of a non-existential nature.*

K e y w o r d s : *faith, religion, war, violence, justice of wars, military, military chaplain.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.